

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
Modern kori Program

Doktori értekezés tézisei

Vukman Péter

**Moszkvától Londonig
Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet-jugoszláv konfliktus idején (1948-1953)**

Szeged
2009

A kutatás célja, a felhasznált források és szakirodalom

A második világháború befejeződésével megszűnt az a közös cél, amely a háború alatt összekapcsolta a szövetséges hatalmakat. A világháború két igazi győztese, az Egyesült Államok és a Szovjetunió eltérő stratégiai és gazdasági érdekeinek köszönhetően rövid időn belül végleg szembekerült egymással. Ez egy új hatalmi konfliktust alakított ki, amely alapjaiban határozta meg a világ 1945-1991 közti történelmét. A hidegháború néven ismert szuperhatalmi ellentét lehetővé tette, hogy a Szovjetunió tartósan berendezkedjen Kelet-Közép-Európában. Az eszkalálódó szovjet-amerikai konfliktus mellett Sztálin 1948-tól újabb „mini hidegháborús” frontot nyitott leghűségesebbnek tartott csatlósa, a Joszip Broz Tito vezette Jugoszlávia ellen. Dolgozatunk ezen konfliktus Sztálin haláláig (1953) terjedő szakaszával és annak brit külpolitikai vetületével foglalkozik.

Tito és Sztálin ellentétének felszínre kerülése új kihívás elé állította a jugoszláv kommunista vezetést. Jugoszlávia szocialista táboron belüli kiközösítésével Titóék nemcsak legfontosabb külpolitikai szövetségüket veszítették el, de a szakítás következményei súlyos hatást gyakoroltak a jugoszláv gazdaságra és gyakorlatilag megszűntek a balkáni ország és a kelet-európai népi demokráciák közti kapcsolatok. Mindezek nyomán a jugoszláv vezetés számára megkerülhetetlenné vált a külpolitikai nyitás. Habár Tito több irányban is tapogatózni kezdett (mint például a nyugat-európai szociáldemokrata mozgalmak vagy a nemrég függetlenné vált India, Burma felé), rövidtávon legkifizetődőbbnek a jugoszláv-nyugati kapcsolatok helyreállítása szolgált, amely leginkább a világháborút követő arrogáns és expanzív jugoszláv külpolitika miatt hidegült el. Kölcsönös érdeke volt ez a balkáni „renegát” államnak, de Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak is. A kapcsolatok fokozatos javulásától Tito elsősorban gazdasági segítséget (ezzel pedig a jugoszláv kommunista rendszer belső konszolidálásának biztosítását) és a Szovjetunió esetleges támadása esetén katonai támogatást várt. A nyugati hatalmak pedig a szovjet tábor egységének megszűnését ideológiai és katonai téren kívánták kiaknázni. Habár a segélyezés terheinek nagy részét az Egyesült Államok állta, a hivatalos jugoszláv-politika („Tito felszínen tartása”) formálódásában Nagy-Britannia is jelentős szerepet játszott. A világháborút megelőzően ugyanis az Egyesült Államok nem rendelkezett balkáni hatalmi ambíciókkal, számukra a félsziget érdektelen volt. Nagy-Britannia azonban Görögország és a Földközi-tenger keleti medencéjének védelme okán jobb helyismerettel rendelkezett és valós érdekekkel rendelkezett a térségben. Ezért esett választásunk az 1948-1953 közti brit-jugoszláv kapcsolatok bemutatására.

Témaválasztásunkat az is befolyásolta, hogy a szovjet-jugoszláv konfliktus idején játszott

brit szerep nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szakirodalomban is kevésbé feldolgozott. Miközben az 1948-1953 közti jugoszláv-amerikai kapcsolatokról és ezzel összefüggésben az Egyesült Államok konfliktusban játszott szerepéről több monográfia is megjelent, Nagy-Britannia és a brit-jugoszláv kapcsolatok alakulását a hazai és nemzetközi szakirodalom csak 1949-ig dolgozta fel. Ennél is kevésbé ismert a magyar történetírás előtt az, hogy a brit külpolitika aktorai miként vélekedtek a kelet-európai szovjet csatlósállamok (köztük Magyarország) konfliktusban betöltött szerepéről. Értekezésünk középpontjába ezért ezeknek a kérdéseknek a rekonstruálását és elemzését állítottuk.

Dolgozatunk témáját főként levéltári források segítségével fejtettük ki. A témából adódóan levéltári kutatómunkánkat elsősorban a brit állami levéltárban, a National Archivesban végeztük. Ennek során több érintett minisztérium (külügy-, hadügy-, pénzügy és védelmi minisztérium) iratait néztük át. A különböző követségi táviratok, elemzések és helyzetértékelések mellett a téma kifejtése során felhasználtuk a minisztériumok belső feljegyzéseit, elemzéseit és a minisztériumok közti tárgyalások iratanyagait, továbbá a brit-jugoszláv találkozókról készített feljegyzéseket, jegyzőkönyveket. A hatalmas mennyiségű iratanyag átnézéséhez jelentős segítséget nyújtott a Magyar Állami Ösztöndíj Bizottság részünkre biztosított Magyar Állami Eötvös Ösztöndíja.

Londoni levéltári kutatómunkánk mellett törekedtünk arra, hogy legalább magyar vonatkozásban felhasználjuk a Magyar Országos Levéltárban őrzött külügyminiszteri iratokat. A korabeli magyar külügyi források értékét jelentősen befolyásolta az a kor, amelyben létrejöttek, az, hogy Magyarország ekkor már nem rendelkezett önálló külpolitikai mozgástérrel, a külügyminisztérium szakmai munkájának színvonala drámai módon csökkent, jelentősége a külpolitika formálásában marginalizálódott. Dolgozatunkban felhasználtuk továbbá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött iratokat (a volt Zárt irattár levéltári anyagát és a Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt operatív dossziékat) is, amelyek elsősorban a Jugoszláviával szembeni propagandaharc szempontjából voltak fontosak.

Levéltári munkánkat magyarországi és nagy-britanniai könyvtári kutatómunkával egészítettük ki. Ennek során forrásközlő kiadványokat és a hazai és a nemzetközi történetírás témánk szempontjából eddig elért eredményeit tekintettük át. A forrásközlések közül külön ki kell emelnünk az 1951-ben Belgrádban megjelent úgynevezett Fehér Könyvet (*White Book on Aggressive Activities by the Governments of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia*. Beograd, Ministry of Foreign Affairs of the Federal People's Republic of Yugoslavia, 1951.), amely elsőként hozott nyilvánosságra a szovjet-jugoszláv konfliktusra vonatkozó több dokumentumot. Meg kell említenünk továbbá a *Foreign*

Relations of the United States. 1948-1954 (Washington, United States Government Publication Office, 1974-1988) és Nick Ceh *U. S. Diplomatic Records On Relations With Yugoslavia During The Early Cold War, 1948-1957* (New York, Columbia University Press, 2002.) című forrásközlését. Mint címük is utal rá, e két forráskötet az Egyesült Államok szerepével kapcsolatos dokumentumokat közöl, de a brit levéltári iratokkal együtt megfelelő képet nyújtanak arról, hogy Nagy-Britannia milyen hatást gyakorolt a szovjet-jugoszláv konfliktussal kapcsolatos amerikai álláspont formálódására, a két ország Jugoszláviával kapcsolatos közös stratégiájának és fellépésének alakulására.

Értekezésünk témájával kapcsolatos szekunder irodalom közül Ann Lane *Britain, the Cold War and Yugoslav Unity, 1941-1949* (Brighton, Sussex Academic Press, 1996.) című monográfiáját kell kiemelnünk, amely a brit-jugoszláv kapcsolatok alakulását tárgyalja, igaz, csak 1949-ig. Hasznos adalékkal szolgál továbbá Lorraine M. Lees *Keeping Tito Afloat. The United States, Yugoslavia and the Cold War* (University Park, Pennsylvania State University Press, 1997.), David L. Larson *United States Foreign Policy Toward Yugoslavia, 1943-1963* (Washington, University of America Press, 1979.) és Beatrice Heuser *Western Containment Policies in the Cold War. The Yugoslav Case, 1948-1953* (London – New York, Routledge, 1989.) című monográfiája, amelyek az Egyesült Államok prizmáján keresztül nyújtanak fontos szempontokat témánkhoz. Az angol nyelvű szakirodalom áttekintése mellett természetesen törekedtünk arra, hogy minél szélesebb körben használjuk fel a magyar történetírás korszakra vonatkozó eddigi eredményeit, továbbá idegennyelv tudásunk alapján főként a német és kisebb mértékben a szerb nyelvű irodalmat. Munkánkat megkönnyítette, hogy a szerb történetírás főbb eredményei több világnyelven, így angolul is mára elérhetővé váltak a kutatók számára.

Mindezek alapján elsősorban politika- és diplomáciatörténeti áttekintést készítettünk, amelyben a hangsúlyt arra helyeztük, hogy bemutassuk, Nagy-Britannia miként észlelte a szovjet-jugoszláv konfliktus eszkalálódásának egymást követő fázisait, azokból milyen következtetéseket vont le, és mindez hogyan befolyásolta a követendő brit külpolitikát. Vizsgáltuk azt is, hogy melyek voltak e politika legfontosabb állomásai. Ezzel összefüggésben tértünk ki arra, hogy miként érzékelték Londonban a Jugoszláviával határos „népi demokráciák,” köztük elsősorban Magyarország Tito-ellenes tevékenységét.

Az értekezés szerkezeti felépítése

Az értekezés hét nagyobb szerkezeti egységre tagolódik, amelyek további alfejezetekből állnak. Az első fejezet a dolgozat témájával kapcsolatos historiográfiai áttekintés. A következő hat fejezetben a kronologikus és a tematikus rendező elv alapján tekintjük át a jugoszláv-brit kapcsolatok és a szovjet-jugoszláv konfliktus összefüggéseit.

Habár a dolgozatunk témája mindössze hat év eseményeit öleli át (1948-1953), fontosnak tartottuk, hogy a szovjet-jugoszláv vitát, illetve az ezzel kapcsolatos brit magatartást az eszkalálódó hidegháború tágabb keretébe helyezzük el. Ezzel a kérdéssel a második fejezet (*A második Jugoszlávia létrejötte és a jugoszláv külkapcsolatok alakulása 1948-ig*) foglalkozik. Jugoszláviában a második világháborúban a megszálló csapatok elleni gerillaháború mellett polgárháború és társadalmi forradalom is zajlott. E küzdelmekből a Tito vezette partizánok kerültek ki győztesen. Győzelmük következtében Jugoszlávia mind belpolitikájában, mind pedig külpolitikájában követte a szovjet modellt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy Tito minden kérdésben feltétel nélkül engedelmeskedett volna Sztálinnak. Különösen igaz ez Tito külpolitikai ambícióira, amely amellet, hogy felkeltette Sztálin gyanakvását, gyakorlatilag teljesen megszüntette a brit-jugoszláv kapcsolatokat. Tito tevékenysége követendő mintául szolgált a többi kelet-európai népi demokrácia, köztük Magyarország számára is. A nyugati hatalmak, köztük az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, mivel közvetlen külpolitikai érdekekkel nem rendelkezett Kelet-Európában, 1948-ra gyakorlatilag magára hagyták a térséget, teljesen átengedve azt a Szovjetunió céljainak. A szovjet típusú rendszerek kiépülésével ezzel egyidejűleg megszűnt az egyes országok önálló külpolitikai mozgásteret is.

Az 1945 utáni jugoszláv bel- és külpolitika, valamint a hidegháborús háttér felvázolása után dolgozatunk harmadik fejezete a szovjet-jugoszláv konfliktus okaival és az 1948. február 10-i moszkvai szovjet-jugoszláv-bolgár találkozóval foglalkozik. Tito és Sztálin ellentétének okai mind a mai napig élénken foglalkoztatják a történetírást. Az egyes történészi nézeteket Dennison Rusinow hármaskategóriája alapján csoportosítottuk: (1) a jugoszláv forradalom egyedisége, (2) Tito önálló külpolitikai ambíciói, különös tekintettel a Balkán-félszigetre, valamint (3) Sztálin törekvései az egyöntetű szocialista tábor kialakítására.

Tito és a partizánvezetés kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy országukat önerőből szabadították fel. Ez éles kontrasztban állt Kelet-Európa többi országával, ahonnan a szovjet Vörös Hadsereg űzte ki a német csapatokat. Tito sikerei nyomán feljogosítva érezte magát arra, hogy önálló külpolitikai lépéseket tegyen. Ez elsősorban területi követelésekben és a jugoszláv

érdekszféra kiterjesztésében nyilvánult meg. Délszláv etnikai érdekeket hangoztatva Ausztriától Karintiát, Olaszországtól Triesztet követelte. Ezzel párhuzamosan felgyorsult a jugoszláv-bolgár balkáni föderáció tervezése; Albániát pedig saját érdekszférájaként kezelte. Jugoszlávia önálló balkáni ambíciójának volt a jele az is, hogy Tito jelentős segítséget nyújtott a görög polgárháborúban harcoló partizánoknak. Az egyre élesedő hidegháborús szembenállás miatt azonban Sztálin számára már egyre kevésbé volt elfogadható Tito önálló külpolitikája, amely megnehezítette a monolit szovjet tábor kiépítését és magában foglalta egy tágabb fegyveres összetűzés veszélyét. A konfliktus hátterében valóságban tehát az állt, hogy ki lesz Jugoszlávia valódi ura? Tito vagy Sztálin. A két kommunista vezető összetűzésének közvetlen kiváltó okát pedig Tito albániai fellépése jelentette. A jugoszlávok ugyanis a görög katonai intervenció veszélyére hivatkozva csapatokat kívántak Albániába telepíteni. Leonyid Gibianszkij orosz akadémikus kutatásai nyomán valószínűsíthetjük, hogy ez volt a közvetlen oka annak, hogy Sztálin 1948. februárjában Moszkvába rendelte Titót és Georgi Dimitrov bolgár pártfőtitkárt. Tito azonban nem jelent meg az ülésen.

A február 10-i ülésen Sztálin három pontba foglalta össze bírálatát: (1) Jugoszlávia és Bulgária nem egyeztetett Moszkvával balkáni föderációs együttműködésük legutóbbi lépéséről, (2) Dimitrov Görögország föderációs tervekbe történő bevonására tett bukaresti kijelentései, valamint (3) az albániai jugoszláv csapatküldési tervek. Habár a találkozón Sztálin a bolgár küldöttségnek címezte bírálatát, abból a jugoszlávok is értettek. Az önálló jugoszláv külpolitikára a legnagyobb csapást az jelentette, hogy Sztálin külön jegyzéket íratott alá a jugoszláv delegációval, amely külpolitikai kérdésekben előzetes konzultációt írt elő a Szovjetunióval.

Dolgozatunk negyedik fejezete (*Nagy-Britannia és a szovjet-jugoszláv konfliktus*) a brit külügyi iratok alapján vizsgálja a szovjet-jugoszláv konfliktus alakulását a moszkvai találkozótól a Tájékoztató Iroda 1949. novemberi, második elítélő határozatáig, elemzi az ezzel kapcsolatos brit észrevételeket és a brit külpolitika formálódását. Megállapítjuk, hogy különböző forrásokból a brit diplomácia már 1948 februárjában, tehát még a konfliktus nyilvánosságra kerülése előtt érzékelte, hogy „valami nincs rendben Tito körül.” Egyik lehetséges magyarázatként pedig már ekkor megfogalmazódott, hogy Tito önálló külpolitikai ambíciói okozhatják az ellentéteket. Az általunk vizsgált levéltári források azt támasztják alá, hogy a brit külügyminisztérium hiányos, pontatlan értesülései voltak a moszkvai februári találkozóról, az ottani eseményekről először jugoszláv forrásokból és csak a konfliktus nyilvánosságra kerülése után értesültek részletesen, köztük a szovjet-jugoszláv levélváltásról is. Vladimir Velebit, Adrija Hebrang és Sretan Žujović sorsa viszont felkeltette érdeklődésüket, a háttérben azonban leginkább belpolitikai okokat sejtettek. A Tájékoztató Iroda 1948. június 28-i határozata, amelyben a szervezet kizárta a Jugoszláv

Kommunista Pártot, teljesen váratlanul hatott. Cecil King, a belgrádi brit nagykövetség diplomatája azonban azonnal felismerte a konfliktusban rejlő lehetőséget, de a várható előnyök gyors kihasználásában óvatosságra intette a külügyminisztériumot és a nagy lelkesedést mutató Egyesült Államokat. A konfliktus további eszkalálódásában legfőképpen a JKP V. pártkongresszusa, a belgrádi dunai hajózási konferencia és Arso Jovanović sikertelen szökési kísérlete keltette fel Nagy-Britannia figyelmét. Ez utóbbit egyébként azonnal egy emigráns jugoszláv kormány megszervezésére irányuló kísérletként értékelték.

Ezzel párhuzamosan számos brit irat foglalkozik a jugoszláv diplomatákat ért inzultusokkal, a propagandaháború kezdeti formáival. Magyar vonatkozásban Zsivko Boarov ügyével, a Budapestről Tiranába tartó menetrend szerinti repülőgép belgrádi kényszerleszállításával és természetesen Rajk László peréről készült jelentéseket kell kiemelnünk. Rajk pere, mint ismeretes, a titóista perek mintapere volt. Azt tapasztaltuk, hogy a brit diplomácia a perrel kapcsolatban sokszor pontosabb információkat szerzett Belgrádból mint Budapestről. Ez meglátásunk szerint azt is jelzi, hogy a brit diplomaták milyen szűk információs lehetőséggel rendelkeztek ekkor Magyarországon.

Az értekezés részletesen kitér arra is, hogy a fokozatosan eszkalálódó konfliktusról készített beszámolók, amelyek, különösen kezdetben, igyekeztek a tények ismertetésére szorítkozni, egyre komolyabban foglalkoztak az ellentétek politikailag hasznosítható lehetőségeinek mérlegelésével. Úgy látjuk, a meglehetősen óvatos brit külpolitika kezdetben a kivárás politikájára helyezkedett és hasonló óvatosságra intették az Egyesült Államokat is. Az Egyesült Államok diplomatáiban fogalmazódott meg először az is, hogy a jugoszláv gazdaság megsegítésével kellene biztosítani Tito „felszínen tartását.” Ezt azonban Nagy-Britannia bizonyos jugoszláv lépésektől tette függővé. A rövidtávra szóló brit-jugoszláv kereskedelmi szerződést így csak azután kötötték meg, hogy Jugoszlávia lezárta határát a görög partizánok előtt. Ezt követően vált hivatalos brit politikává „Tito felszínen tartása.”

Megbontva a dolgozat eddigi kronologikus szerkezetét, a következő két nagy fejezetben a tematikus szempontot helyeztük előtérbe, és azt vizsgáljuk, hogy milyen okok vezettek el „Tito felszínen tartásának” politikájához, milyen módon történt Jugoszlávia gazdasági és politikai-katonai támogatása („*Tito felszínen tartása*”: *Nagy-Britannia szerepe Jugoszlávia gazdasági megsegítésében*, illetve „*Az idegek háborúja*” és *Jugoszlávia katonai megsegítése*). A jugoszláv ötéves terv irreális célkitűzései és a népi demokráciák gazdasági blokádja miatt Jugoszlávia súlyos gazdasági helyzetbe került, amin tovább rontott a korszakban többször visszatérő aszály. Ez már az éhínség rémét is felvetette, amelynek következtében jelentősen gyengült volna Tito rendszerének belpolitikai stabilitása. Ennek kapcsán azt hangsúlyozzuk, hogy ez nem szolgálta volna sem az

Egyesült Államok, sem pedig Nagy-Britannia érdekeit. Nagy-Britannia azonban a gazdasági segítségnyújtást bizonyos jugoszláv engedményekhez kívánta kötni. Ilyen volt például a görög-jugoszláv határ lezárása, illetve a Jugoszláviában a második világháború után államosított brit javak jóvátételének rendezése. Lehetőségeihez képest Nagy-Britannia segélyek, hitelek és kölcsönök formájában ezt követően jelentős gazdasági segítséget nyújtott Jugoszláviának. Igaz, nagyságrendekben ez elmaradt az Egyesült Államokhoz képest, de a rövidtávú kereskedelmi megállapodást hosszútávú egyezmények követték, majd közös amerikai-brit-francia háromhatalmi fellépésre került sor. A gazdasági nehézségek miatt azonban Nagy-Britannia 1952-től kezdve egyre erősebben hangsúlyozta, hogy a segélyek helyett valódi gazdasági együttműködésre kell áttérni.

A gazdasági segítségnyújtással párhuzamosan folyt Tito rendszerének katonai-politikai megsegítése („*Az idegek háborúja*” és *Jugoszlávia katonai megsegítése*). Már a konfliktus nyilvánosságra kerülését követően felmerült annak a lehetősége, hogy a Jugoszláviával határos szovjet típusú országok hadseregei a Szovjetunió részvételével vagy anélkül katonai támadást fognak indítani Jugoszlávia ellen. Habár ennek lehetősége az általunk vizsgált időszakban végig fennmaradt, mind a brit, mind az amerikai elemzések csak a legkevésbé valószínű alternatívaként számoltak ezzel a lehetőséggel. Sem az 1949. augusztus 18-i szovjet jegyzék (ezt a jugoszláv vezetés ultimátumként értékelte), sem a koreai háború kitörése nem hozott ebben változást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem modellezték volna a támadás várható irányát és a jugoszláv védelmi képességeket. Valószínűleg a jó földrajzi ismereteknek tudható be, hogy a támadás irányát a brit elemzések Magyarország felől a Vajdaság irányában, valamint Románia felől Belgrád felé tartották a legvalószínűbbnek. Ez szinte teljesen megegyezett azzal a támadási tervvel, amelyet Király Béla képvisel. Mai ismereteink szerint azonban nem létezett Jugoszlávia megtámadásának konkrét katonai terve; Sztálint mindössze 1951 tavaszán egy rövid ideig – a koreai háborúban elért kínai sikerek nyomán – foglalkoztatta a támadás.

Ha a támadás valóban megindult volna, akkor a brit elemzések szerint Jugoszlávia (hasonlóan a második világháborúban alkalmazott partizán-hadviseléshez) az ország középső részén lévő hegyekben indított volna gerillaháborút. Ez azonban ellentétes volt a brit érdekekkel. A brit katonai vezetés ugyanis Jugoszlávia megtámadását egyre inkább egy általános háború kitörésével hozta összefüggésbe. Így inkább a tévesen ljubljanai résnek nevezett térség – és ezáltal Olaszország – védelmében voltak érdekeltek.

A katonai támadás lehetőségével összefüggésben a brit diplomatákat élénken foglalkoztatta a jugoszláv határon állandósuló határincidensek, amelyekre az idegháború részeként tekintettek. A katonai támadás lehetőségével függött össze az is, hogy Nagy-Britannia figyelemmel kísérte a csatlós haderők növelését, különösen 1951 után, amikor összlétszámukban és felszereltségükben is

megelőzték a jugoszláv hadsereget. Habár a csatlós haderők növelését a brit elemzések a koreai háborút követő általános fegyverkezéssel hozták összefüggésbe, stratégiai helyzete miatt előtérbe került Jugoszlávia felszerelésekkel, fegyverekkel történő megsegítése, a védelmi tervek összehangolása és Jugoszlávia beillesztése a nyugati védelmi tervekbe. Miután Jugoszlávia hivatalosan is katonai felszereléseket kért Nagy-Britanniától (hivatalos formában legelőször Franciaországtól kértek segítséget), több kétoldalú megbeszélésre is sor került. Habár a brit minisztériumok között vitához vezetett Jugoszlávia katonai megsegítése, a külügyminisztérium nyomására végül a többi minisztérium sem zárkózott el ettől. A segítségnyújtás korlátozott voltával azonban a Foreign Office-ban is tisztában voltak, ezért is javasolták, hogy a jugoszlávok inkább az amerikaiaktól kérjenek fegyvert és felszerelést.

A kétoldalú tárgyalások mellett Tito felszínen tartásának fontos részét képezte a védelmi tervek összehangolása. Ennek megvalósulását azonban megnehezítette a jugoszlávok bizalmatlansága. Thomas Handy amerikai tábornok 1952 novemberi belgrádi missziója ezért eredménytelenül zárult. További nehézséget okozott, hogy továbbra sem sikerült a trieszti kérdés kétoldalú rendezése. Érthetően ez a kérdés központi szerepet töltött be Anthony Eden brit külügyminiszter 1952-es belgrádi látogatásán.

Az olasz-jugoszláv kapcsolatok romlásával egy időben javultak a jugoszláv-osztrák és különösen a jugoszláv-görög-török kapcsolatok. A formálódó balkáni szövetség támogatása a nyugati hatalmaknak is érdeke volt. Ezáltal tartották elképzelhetőnek, hogy Jugoszláviát a nyugati védelmi szövetségbe integrálják, anélkül, hogy tagja lett volna az Észak-Atlanti Szövetségnek. A formálódó balkáni együttműködéssel összefüggésben merült fel a brit diplomatákban annak veszélye, hogy preventív támadásra kerülne sor Albánia ellen. Nagy-Britannia ezt mindenképp ellenezte, hosszútávon Albánia függetlenségének megőrzésében volt érdekelt.

Az eltelt öt év politikájának igazolását jelentette Tito számára, hogy Eden londoni látogatásra hívta a jugoszláv államfőfit. A látogatás körülményeivel a fejezet utolsó alfejezete foglalkozik. A látogatást protokolláris szempontból bonyolította az új brit uralkodó, II. Erzsébet trónra kerülése és Tito államfővé választása. Nagyobb nehézséget okozott, hogy a brit közvélemény elsősorban a katolikus egyház helyzete miatt neheztelt Titóra. A látogatásra végül 1953. márciusában, pár nappal a nagy ellenfél, Sztálin halála után sor került.

A Sztálin halálát követő időszak eseményeinek főbb csomópontjait az utolsó fejezet tartalmazza (*A jugoszláv külpolitika Sztálin halála után [1953-1955]*). Lavrentyij Berija, majd a moszkvai hatalmi harcokból győztesen kikerülő Nyikita Hruscsov céljának tekintette a jugoszláv kapcsolatok normalizálását. Tito azonban „menyasszonyként” kérte magát, így arra csak fokozatosan került sor. Jelentős normalizálódás pedig csak Hruscsov belgrádi „Canossa-járása” után

történt. A szovjet-jugoszláv kapcsolatok normalizálódása maga után vonta Jugoszlávia és a népi demokratikus országok kapcsolatának javulását. Erre szintén fokozatosan, országonként eltérő mértékben került sor. A szocialista kapcsolatok normalizálódása azonban nem jelentette a jugoszláv-nyugati kapcsolatok romlását. A jugoszláv vezetés ugyanis érzékenyen ügyelt arra, hogy továbbra is megőrizze független külpolitikáját. Ennek részeként további gazdasági megbeszélésre, katonai tárgyalásokra és több vezető politikus látogatására is sor került. A szovjet-jugoszláv kapcsolatok javulása azonban jelentősen megnövelte Tito mozgásterét. Ez vezetett ahhoz, hogy sikerült rendezni a trieszti kérdést, Jugoszlávia fokozatosan kihátrált az egyre terhesebbé váló balkáni katonai paktumból és a függetlenné vált gyarmati országok felé közeledett, tevékeny szerepet vállalva az el nem kötelezett országok mozgalmának létrehozásában.

Az értekezés új tudományos eredményei

Habár a szovjet-jugoszláv konfliktus történetéről már eddig is számos munka jelent meg, többségük egy-egy részkérdéssel, valamint magának a szovjet-jugoszláv konfliktusnak az okaival foglalkozik. Nagy-Britannia konfliktussal kapcsolatos külpolitikai gondolkodásának rekonstruálására azonban mindeddig nem történt kísérlet. Mi azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy rekonstruáljuk, miként vélekedtek a brit külügyi apparátus különböző szereplői, csoportjai a jugoszláv fejleményekről. Arra fektettünk hangsúlyt, hogy ne csak magát a „végeredményt,” a külpolitika nyilvánosan is látható lépéseit mutassuk be, de az oda vezető „utat,” a döntéshozatal formálódását is az olvasó elé tárjuk. E cél érdekében igyekeztünk forrásainkat minél részletesebben beemelni a szövegbe, „beszéltetni” azokat, lehetővé téve a belső dilemmák, alternatívák, sőt kétségek és tévutak bemutatását is. Ezért értekezésünkben helyt adtunk az eltérő nézeteknek és megpróbáltuk érzékeltetni a kezdeti zavart, óvatosságot is.

Értekezésünkben kiderül, hogy az első időszakban Nagy-Britannia visszafogottan reagált, és a kivárás politikájának módosítása előtt bizonyítékot várt el a jugoszláv vezetéstől. Ez a visszafogott reagálás kihatott az Egyesült Államok lelkesedésére is; „Tito felszínen tartása” csak 1949-ben vált követendő külpolitikai céllá. Ezt követően azonban, mint az dolgozatunkból is kiviláglik, lehetőségeihez képest Nagy-Britannia is részt vett Jugoszlávia gazdasági és katonai megsegítésében. A brit politika alakulását igyekeztünk az amerikai politika formálódásával összhangban vizsgálni, így árnyalva a két ország szerepéről eddig kialakult képet.

Úgy véljük, hogy dolgozatunk abban a kérdésben is több tudományos újdonságot tartalmaz,

hogy miként látta Nagy-Britannia Jugoszlávia szomszédainak, köztük Magyarországnak a szerepét a szovjet-jugoszláv konfliktusban. A magyar történetírás már alaposan feltárta a Rajk-per Jugoszlávia és Tito-ellenes vonatkozásait, hátterét. A brit diplomácia ezzel kapcsolatos álláspontjának bemutatásával azonban mindeddig adós maradt. Disszertációnkban, először a magyar történetírásban, ennek vizsgálatára is nagy figyelmet szenteltünk. Megállapítottuk, hogy a per kapcsán íródott brit jelentések, elemzések távolságtartóan leíró jellegűek, és annak ellenére, hogy élénk érdeklődést mutatnak a per iránt, annak okait, hátterét csak elvétve elemezték, sőt több esetben is tápot adtak téves híresztelésnek, így például Rajk külügyminiszter menesztése kapcsán is.

A brit iratokból az is kiderül, hogy a Foreign Office-t élénken foglalkoztatták a magyar-jugoszláv határon már-már mindennapossá váló határincidensek és a magyar haderő fejlesztése. Ez utóbbi, a szovjet táborban általánosan jelentkező tendenciát, amelynek hatására megbomlott a jugoszláv és a szomszédos országok haderői közti stratégiai egyensúly, egyrészt egy esetleges Jugoszlávia elleni szovjet és/vagy csatlós katonai támadás, másrészt egy általános katonai konfliktus kitörésének összefüggésében vizsgálták. A jugoszláv határon történt incidenseknek azonban nem tulajdonítottak ilyen jelentőséget, azokat minden esetben az idegháború és propagandaharc megszokott kellékei közé sorolták.

További kutatási lehetőségek

Az értekezésben feldolgozott téma számos további kutatási lehetőséget vet fel, amelyek időben, mélységében és a bevont források jellegében is kiegészíthetik a munkát.

Habár Sztálin halálát követően lassan javultak a szovjet-jugoszláv kapcsolatok, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc után ismét elhidegültek a kétoldalú pártközi kapcsolatok. (Az államközi kapcsolatokban azonban nem került sor az 1948-ashoz hasonló romlásra.) Érdekes lenne tehát annak vizsgálata, hogy miként viszonyult Nagy-Britannia ehhez a „második” szovjet-jugoszláv konfliktushoz. Azzal együtt, hogy ebben már nem annyira a szovjet-amerikai szembenállás, hanem a szovjet-kínai vetélkedés volt a meghatározóbb.

Dolgozatunkat részleteiben is tovább mélyíthetjük. Jelen munkánk ugyanis elsősorban külpolitikai jellegű, így a konfliktus által kiváltott jugoszláv belpolitikai eseményekkel csak annyiban foglalkozik, amennyiben azt a külpolitikai összefüggések megismeréséhez elengedhetetlennek tartottuk. Egy további kutatás részét képezhetné ezért, hogy miként látta a brit külpolitika a jugoszláv belpolitika alakulását. Gondolunk itt a jugoszláv öngazgatás kidolgozására

és bevezetésére, a belső ellenzék és főként az egyházak helyzetére.

Dolgozatunk témája bővíthető a bevont források körével is. Mint említettük, értekezésünk megírásához elsősorban brit minisztériumi forrásokat használtunk fel. További kutatómunka során ezt egyéb brit források bevonásával, magyarországi minisztériumi és pártiratok áttekintésével és belgrádi levéltári kutatómunkával is növelhetjük.

A szerző témakörhöz kapcsolódó publikációi

Tanulmányok és forrásközlések:

- A szovjet-jugoszláv konfliktus története a források tükrében (1948 február-1949 november). *Documenta Historica* 70. Szeged, JATEPress, 2005.
- Az amerikai dilemmák és a hírszerzés elemzése a Jugoszlávia elleni szovjet katonai támadás lehetőségéről (1948-1952). In: *Acta Historica Szegediensis*. Tomus 126. 2007. 101-116.
- Amerikai források a szovjet-jugoszláv konfliktus történetéhez (1948-1953). In: *Múltunk* 2008/2. 193-228.
- Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója. 1948. február 10. *Documenta Historica* 64. Szeged, JATEPress, 2004.

Megjelenés előtt álló tanulmányok:

- A Jugoszlávia elleni szovjet katonai támadás lehetősége a brit források tükrében (1948-1953). In: *Szegedi Bölcsészmuhely*.
- Határincidensek és haderőfejlesztés. Brit külügyi iratok Magyarország szerepéről a Jugoszlávia elleni szovjet „idegháborúban” (1948-1953). SZTE-BTK Kari Tudományos Nap alkalmából elhangzott konferencia önálló tanulmánykötete, 2009.
- The British Foreign Office on the Situation of the Catholic Church in Yugoslavia, 1951-53. In: *Chronica*, Szeged.
- The Possibility of a Soviet Military Attack against Yugoslavia. Analysis of British Archival Documents (1948-1953). In: *Öt kontinens*.
- The Possibility of a Soviet Military Attack against Yugoslavia in British Archival Documents (1948-1953). In: *Tokovi istorije* 2009.

A szerző egyéb publikációi:

- A jugoszláv-magyar kapcsolatok 1953-1956 között. In: *Klió* 2007/3. 140-147. o.
- „A papokat kell támadni, nem a vallást!” Vladimir Bakaric és Jugoszlávia horvátországi egyházpolitikája 1945-1953 között. In: *Klió* 2009/2 39-45. o.
- Dejan Djokić: Jugoszlávizmus: egy bukott eszme története 1918-1992. In: *Klió* 2006/2. 66-73. o.
- Josip Broz Tito 1953-as nagy-britanniai látogatása. In: *Klió* 2006/3. 172-177. o.
- Josip Broz Tito. Egy jugoszláv államférfi életrajza. In: *Klió* 2008/3.115-123. o.
- Jugoszlávia története: a délszláv nacionalizmusok ütközőpontja. In: *Klió* 2008/4. 52-63. o.
- Szerb-horvát kompromisszumkeresés a két világháború közti Jugoszláviában. In: *Klió* 2009/1. 44-54. o.
- Új szövetségesek keresése: Jugoszlávia és az el nem kötelezett államok. In: *Klió* 2007/3. 148-155. o.